

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

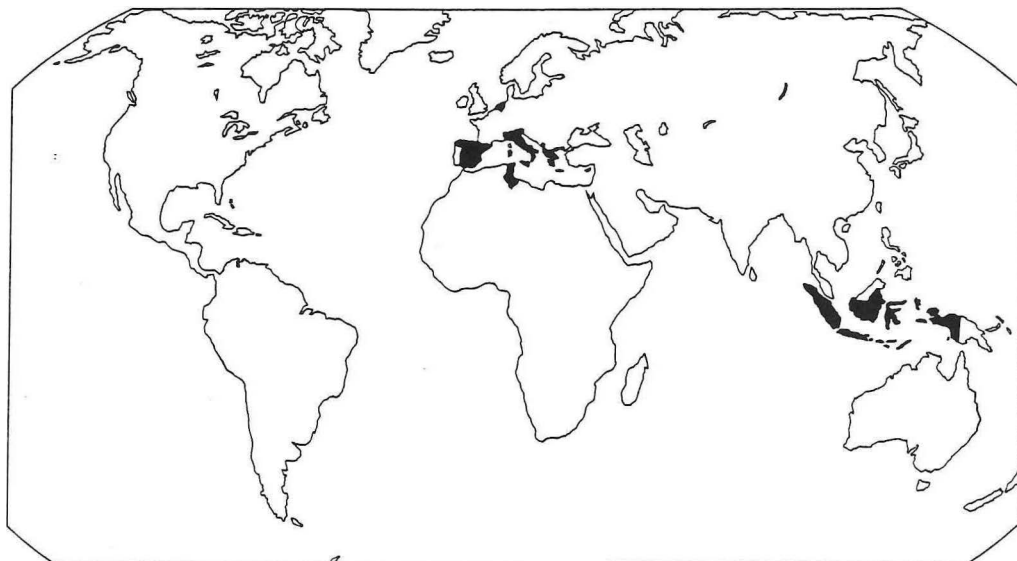
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

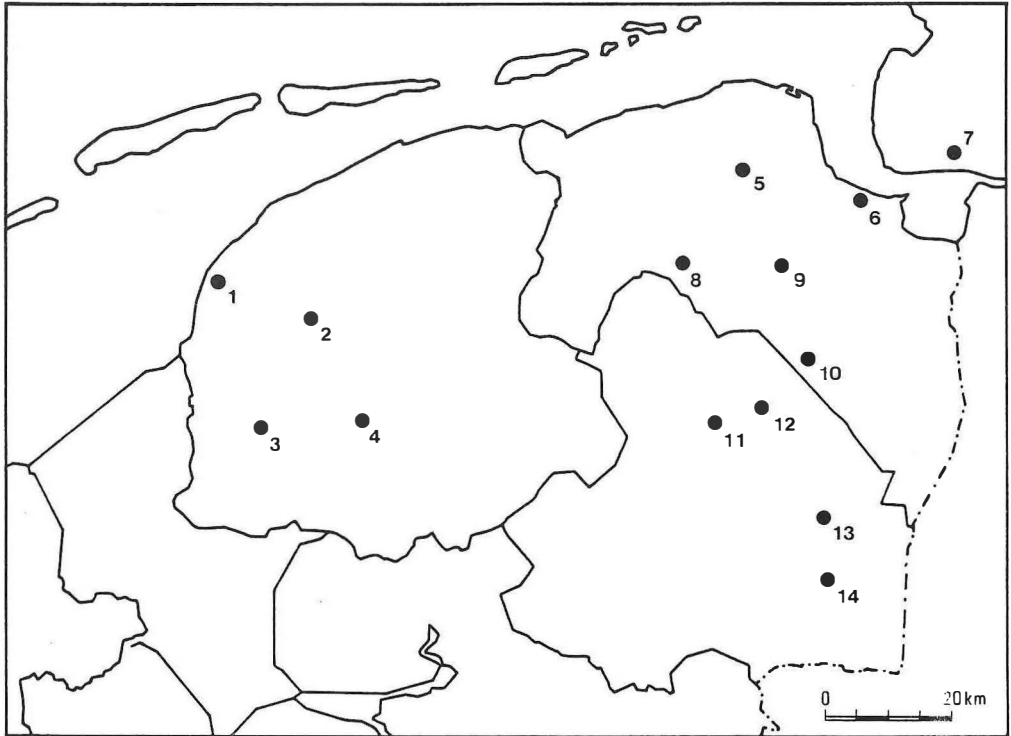
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPÉLWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLÉROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPÉLWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER		
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland		120
P. BAKS		
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577		125
B. HAVINGA & A. UFKES		
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen		130
A.F.L. VAN HOLK		
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw		134
P.B. KOOI		
Een brief met gevolgen		139
D.C. BRINKHUIZEN		
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland		143
S. BOTTEMA		
Het lam gods is een Fries melkschaap		148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK		
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)		151

NIEUW ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK OP SYROS (GRIEKENLAND)

Jan Jaap Hekman

Doel werkbezoek

Het nieuwe werkbezoek aan het eiland Syros in de eilandengroep de Cycladen in Griekenland, in de zomer van 1993, had als doel te onderzoeken of het aantal aanwijzingen voor bewoning op dit eiland gedurende de periode vanaf het late neolithicum tot in de Romeinse tijd (ca. 4000 v. Chr.-200 n.Chr.) kon worden uitgebreid. Hierbij stond de periode vroeg-Cycladisch II (ca. 2800-2400 v.Chr.) centraal. Tot voor kort waren er slechts drie prehistorische sites bekend op Syros: het grafveld te Chalandriani, de versterkte nederzetting te Kastri en het midden-Cycladische grafveld te Hagios Loukas, alle opgegraven door de Griekse archeoloog Christos Tsountas aan het einde van de vorige eeuw. Tijdens het vorige veldwerk op Syros, in 1991, is het grafveld te Chalandriani door middel van een topografische survey nauwkeurig onderzocht en zijn alle restanten van prehistorische graven geïnventariseerd en gedocumenteerd.¹ Het grafveld dateert uit de periode vroeg-Cycladisch II. De nederzetting te Kastri is in 1962 nader onderzocht door de Duitse archeologe Eva-Maria Bossert-Fischer. Deze versterkte nederzetting wordt doorgaans gedateerd in de periode vroeg-Cycladisch IIIA. De ligging van het grafveld Hagios Loukas, aan de noordwestkust van het eiland, leek in 1991 teruggevonden te zijn. Echter bij een nieuw bezoek in 1993 is duidelijk geworden dat deze identificatie op een foutieve interpretatie berustte van kleine stenen constructies als resten van prehistorische graven. Dit bleken moderne stenen bijenkasten te zijn.

Van het grafveld te Chalandriani, waarvan de gegevens nader geanalyseerd en uitgewerkt zullen worden in een proefschrift, waren geen tegenhangers bekend; evenmin waren er sporen van contemporaine bewo-

ning bekend. Het bezoek aan Syros in 1993 had als voornaamste doel in het veld te onderzoeken of en waar mogelijke sporen van menselijke bewoning uit de betreffende periode (vroeg-Cycladisch II, ca. 2800-2400 v. Chr.) en uit eerdere en latere periodes waren te vinden. Met name de vraag waar de begraven populatie had gewoond stond hierbij centraal. Verder had de vraag de aandacht vanaf welk moment duidelijke aanwijzingen voor continue bewoning van dit eiland waren te vinden. Concreet gesteld betekent het dat is onderzocht of er nabij het grafveld een nederzetting uit dezelfde periode te vinden was en wat de aard van de resten van een dergelijke nederzetting waren, in verband met de mogelijkheid na de promotie een vervolgonderzoek te starten.

Twee andere Cycladische eilanden, Melos en Keos, zijn onderwerp geweest van uitgebreide archeologische survey's. Uit de resultaten van deze onderzoeken zijn twee modellen van bewoning gedurende de prehistorie af te leiden. Op Melos was het aantal sites met dateerbaar archeologisch materiaal zeer groot, op Keos was het daarentegen gering. Ook in andere opzichten, zoals landgebruik en exploitatie van natuurlijke hulpbronnen, vertonen beide eilanden opmerkelijke verschillen. De vraag is of het bewoningspatroon van Syros aansluit bij dat van Melos of bij dat van Keos, of dat er wellicht op Syros een geheel eigen en afwijkende situatie bestaat. Tenslotte is het mogelijk dat de verschillen in de onderzoeksresultaten terug te voeren zijn op methodologische en theoretische verschillen in de opzet en uitvoering van de twee survey's.

Deze en andere vragen zijn tijdens het werkbezoek door middel van twee ingangen benaderd: via een inventarisatie van het aanwezige archiefmateriaal betreffende

archeologische resten uit prehistorische en historische perioden en door eigen kleinschalig veldwerk op voor bewoning geschikt geachte lokaties.

Uitgevoerde werkzaamheden

Er zijn twee lijnen van onderzoek uitgezet. Ten eerste is in de lokale instellingen en uit lokale contacten zoveel mogelijk informatie verzameld over mogelijke archeologische resten op het eiland. Daartoe zijn een aantal instanties bezocht: de gemeentelijke bibliotheek van Hermoupolis, het stadsarchief van Hermoupolis, het archief van de gemeente Ano Syros, en het Centrum voor

Historisch Onderzoek van het Bisdom Syros. Tevens zijn via lokale contacten personen die over mogelijke relevante informatie zouden kunnen beschikken benaderd en geïnterviewd.

De tweede lijn van onderzoek betrof het uitvoeren van gerichte, kleinschalige en extensieve veldinventarisaties op diverse plaatsen, verspreid over het gehele eiland. De keuze van de bezochte sites was bepaald door twee criteria. Enerzijds werden die plaatsen bezocht die op basis van hun topografische en landschappelijke situering deden vermoeden dat archeologische resten aanwezig zouden kunnen zijn. Anderzijds bleek een pas ontdekte publicatie aanwijzingen te bevatten over de lokatie van en-

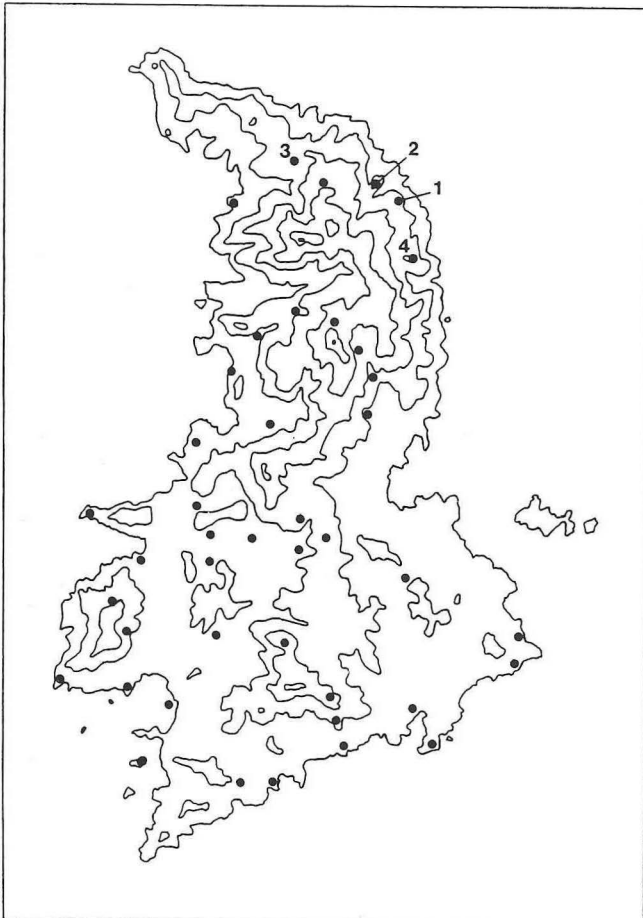

Fig. 1. Kaart van Syros met vindplaatsen daterend uit het late neolithicum en de vroege bronstijd. 1. Chalandriani; 2. Kastri; 3. Plati Vouni; 4. San Michalis.

kele tientallen sites met archeologische resten uit verschillende perioden (Aron, 1979). De veldinventarisaties fungeerden daarbij tevens als controleonderzoeken ten aanzien van de vermeldingen in deze publikatie. De onverwachte omvang en wijde verspreiding van archeologische sites op Syros en de relatief korte periode van het werkbezoek maakten het helaas niet mogelijk alle sites te bezoeken. Een relevant geachte selectie is echter nader onderzocht en de resultaten daarvan zijn hieronder vermeld. De nadruk lag vooral op mogelijke bronstijd-sites.

Veldinventarisaties

Tijdens het verblijf van twee weken op Syros zijn in totaal 14 sites met archeologische resten bezocht. De selectie van de bezochte sites uit het totaal van gerapporteerde sites is gebaseerd op de aanwezigheid van materiaal (vooral aardewerkscherpen en obsidiaan) uit de vroegste bewoningsfasen van het eiland: vroege bronstijd I-II (ca. 3400-2400 v.Chr.). De gekozen en bezochte sites zijn niet methodisch gekarteerd. Tijd en permissie ontbraken om meer dan een globale indruk op te doen van de omvang en de aard van de oppervlaktevondsten en hun verspreiding en concentratie. Niettemin is gebleken dat er grote verschillen bestaan in de omvang en de aard van de gekozen sites, variërend van mogelijk tijdelijk bewoonde kleine sites en zogenaamde *special purpose sites*, tot grotere permanente nederzettingen met een bewoningsgeschiedenis die zich uitstrekt over meerdere perioden.

Op basis van de gegevens uit de veldinventarisaties, in combinatie met de verspreidingskaarten van de archeologische sites in verschillende perioden, ontstaat een duidelijker beeld van de lange bewoningsgeschiedenis van dit eiland, en krijgt speciaal de periode die relevant is voor de interpretatie van het grafveld te Chalandriani meer reliëf. Op de hierbij afgebeelde kaart van Syros zijn alle plaatsen waar oppervlaktevondsten uit de vroege bronstijd zijn aangetroffen met een stip aange-

merkt. Uit de verspreiding blijkt dat het grafveld te Chalandriani in die periode zeker geen geïsoleerd verschijnsel is geweest. Op tal van plaatsen, verspreid over het gehele eiland, zijn resten uit dezelfde periode (2800-2400 v.Chr.) te vinden. Op enkele plaatsen zijn de oppervlaktevondsten dermate groot in aantal en in zo'n dichte concentratie waargenomen dat gesproken kan worden van nederzettingen die gedurende een langere periode permanent bewoond werden. Twee hiervan liggen in de onmiddellijke omgeving van Chalandriani, namelijk San Michalis en Plati Vouni. Mogelijk bevond zich op een van deze plaatsen de nederzetting van de bewoners die hun doden in het grafveld te Chalandriani begroeven. De lokatie bij het moderne dorpje San Michalis zou hiervoor zeer geschikt zijn. Deze ligt op een heuvelrug en biedt een bijna onbelemmerd uitzicht, zowel naar de west- als naar de oostkust. Het grafveld is vanuit dit dorpje duidelijk waar te nemen. De omgeving heeft voldoende landbouw mogelijkheden en er is een nog altijd stromende waterbron zeer nabij. Deze bron heeft een schacht van ruwe marmeren stenen en een ronde put met bankjes, daterend uit de Hellenistische tijd.

Conclusie

Voor een meer gedetailleerde beschrijving en interpretatie van de materiële resten, die de neerslag zijn van het gebruik van het landschap in de loop van de tijd, is het noodzakelijk de verschillende terreinen zelf te bezoeken en te bestuderen. Het landschap mag worden gezien als een non-literair archief waarin talloze handelingen van de mens en de menselijke samenleving hun sporen hebben achtergelaten. De formatie van dit archief is een continu proces dat zijn beginpunt heeft in de geologische geschiedenis. Op grond van recente oppervlaktevondsten kan de komst van de eerste mensen waarschijnlijk in het late neolithicum worden geplaatst. Het werkbezoek heeft duidelijk gemaakt dat een grootscha-

lige, systematische en multidisciplinaire survey op Syros vele belangrijke nieuwe gegevens kan opleveren voor een geïntegreerde en modelmatige beschrijving en verklaring van de in de tijd veranderende patronen van landschapsgebruik en van de relatie tussen interne structuren en externe contacten, gedurende de eeuwenlange bewoning op dit eiland. Een dergelijk onderzoek kan ook een belangrijke toetssteen zijn voor de waardering en interpretatie van twee eerdere, vergelijkbare onderzoeken op andere Cycladische eilanden.

Samengevat was het doel van dit werkbezoek het nader preciseren en opvullen van lacunes in de huidige stand van kennis omtrent de prehistorie van Syros. Teneinde het onderzoek naar de betekenis van het grafveld te Chalandriani, en naar de sociale structuur waarvan het de neerslag bevat, in een breder historisch kader te plaatsen, is getracht meer te weten te komen over de verspreiding en de aard van de bewoning op Syros in die periode. Een grafveld impliceert een bijbehorende nederzetting. Naar analogie van de situatie op andere Cycladische eilanden zou een contemporaine nederzetting in de directe nabijheid van Chalandriani te verwachten zijn. Twee lokaties in Noord-Syros komen hiervoor in aanmerking: San Michalis en Plati Vouni.

Uit de nu bekende archeologische gegevens kan worden geconcludeerd dat het eiland een 'normale' culturele ontwikkeling doormaakte in de prehistorie en de antieke periode, beginnend in het late neolithicum, met de komst van de eerste permanente bewoners, en doorlopend tot in de Romeinse tijd. In die verschillende perioden is het eiland steeds bewoond geweest, zij het op verschillende lokaties. Zowel het bergachtige noorden als het meer vlakke zuiden hebben sites uit verschillende perioden, sommige met meerdere bewoningsfasen.

Met de resultaten van dit werkbezoek is de basis gelegd voor een toekomstig, meer systematisch en grootschalig onderzoek naar de bewoningspatronen op Syros, vanaf de prehistorie tot in de moderne tijd. Het

bronnenmateriaal, zowel archeologisch als historisch, is globaal geïnventariseerd, en als een methodologisch en theoretisch kader voor verder onderzoek wordt ontwikkeld, kan een survey op Syros goede resultaten opleveren.

Summary

A new visit to the Cycladic island of Syros (Greece) last year supplied a wealth of new information concerning the history of the island. Archaeological sites and surface finds as well as historical sources (registers, maps, etc.), were explored and investigated. The purpose of the visit was to gain a more balanced overview of the prehistoric period of Syros in order to place the Early Bronze Age cemetery at Chalandriani within a contemporary context of settlement and land-use. The results of both the study of historical sources and the field surveys at various sites were promising. Further plans include the execution of a large-scale survey on this island.

Noot

1. Zie voor een verslag: J.J. Hekman, Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland). *Paleo-aktueel* 4, 1992, pp. 37-40.

Literatuur

- Aron, F., 1979. *Ptyches tis archaias Syrou*. Athene (vertaald uit het Frans).
- Bossert, E.-M., 1967. Kastri auf Syros. *Archaiologikon Deltion* 22, pp. 53-75.
- Hekman, J.J., 1991. The Early Cycladic cemetery at Chalandriani on Syros. *Newsletter of the Netherlands Institute at Athens* 4, pp. 17-43.
- Tsountas, C., 1899. *Kykladika II, Archaiologiki Ephemeris*, col. 73-134.